

**AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN FELÂTUN BEY İLE RÂKİM
EFENDİ ROMANINDA İSLÂM EPİSTEMOLOJİSİNE
MUTLAK BAĞLILIK VE BATI ALGISI**

Bilginç EYAN*

Öz

Felâatun Bey ile Râkım Efendi romanı, Ahmet Mithat Efendi'nin kendi döneminde Türk romanının temel problemlerinden biri olan Doğu-Batı sorunsalı doğrultusunda fikirlerini yansıtmak adına yazdığı eserlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, bu eserinde ideal olanı yansıtırken temel zemine İslam epistemolojisinin mutlaklığını ve geleneğe bağlılığı oturtmuştur. Bir terkip arayışından ziyade var olan epistemolojik değerlerin kesin biçimde muhafaza edilmesiyle ideal olana kavuşulacağını göstermeye çalışan yazar, bu durumun Batı karşısında da olumlu bir sonuç doğuracağı fikrini okuyucusuna sunar. Bu doğrultuda Ahmet Mithat Efendi'nin, Batı'yı temsilen romana Ziklas ailesi ile Josephino'yu ve hatta Batı'nın madde çukuruna saplanmış yönünü temsilen de Polini'yi yerleştirdiğini söylemek mümkündür. Yazar, bu kurgu neticesinde geleneğe ve İslâm epistemolojisine bağlılık ile yanlış Batılılaşmanın doğurduğu sonuçları Batılı kişilerce de değerlendirir ve bu durum romanda farklı perspektif üzerinden şekillenen bir Batı algısı da oluşturur. Bu çalışmada Ahmet Mithat Efendi'nin, ideal tip Râkım Efendi ve Ötekileşen tip Felâatun Bey'i İslam epistemolojisine bağlılık üzerinden kullanım şekli ve bu bağlılığın Batılılarca değerlendiriliş biçimi gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Epistemoloji, Doğu Batı, Ahmet Mithat Efendi.

**ABSOLUTE COMMITMENT TO ISLAMIC
EPISTEMOLOGY AND PERCEPTION OF THE WEST IN
AHMET MİTHAT EFENDİ'S NOVEL FELÂTUN BEY WITH
RÂKİM EFENDİ**

Abstract

* Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi. ORCID: 0000-0002-8127-661X

e-posta: Blgnc.eyn@gmail.com

Geliş / Received: 3 Şubat / February 2021

Kabul / Accepted: 17 Mart / March 2021

The novel Felâtun Bey and Râkım Efendi is one of the works written by Ahmet Mithat Efendi to reflect his ideas in line with the East-West problem, which was one of the main problems of the Turkish novel in his time. While Ahmet Mithat Efendi reflects the ideal in this work, he has placed the absoluteness of Islamic epistemology and devotion to tradition on the basic ground. The author, who tries to show that the ideal can be attained by preserving the existing epistemological values, rather than searching for a composition, presents the idea that this situation will have a positive result in the face of the West. Accordingly, it is possible to say that Ahmet Mithat Efendi placed Ziklas family and Josephino in the novel representing the West, and even Polini representing the West's side stuck in the matter pit. As a result of this fiction, the writer evaluates the consequences of devotion to tradition and Islamic epistemology and the consequences of false Westernization by Western people, and this situation also creates a Western perception shaped through a different perspective in the novel. In this study, the way of using Ahmet Mithat Efendi's ideal type Râkım Efendi and the marginalizing type Felâtun Bey through devotion to Islamic epistemology and the way this devotion was evaluated by Westerners was tried to be shown.

Keywords: Islam, Epistemology, East West, Ahmet Mithat Efendi.

Giriş

Tanzimat romanı ana hatlarıyla düşünüldüğünde, tematik anlamda Doğu ve Batı medeniyetleri üzerinden şekillenmiş iki farklı yaşam biçiminin hâkimiyeti dikkat çekmektedir. Söz konusu iki yaşam biçiminin yansıtımında ise Tanzimat yazarlarının bir sentez arayışından ziyade geleneğe mutlak bağlılık çerçevesinde tavır aldığı gözlemlenebilir. Tanzimat romanlarında sıklıkla görülen söz konusu karşıtlıklar ise genel anlamda Doğu'nun kültürel değerleri ve Batı'nın ilim ve tekniğinin birleşimi düşüncesinin, salt Batılı yaşayış tarzının doğuracağı yozlaşmalar ile çarpışımı çerçevesinde ortaya çıkar. Batı'nın ilim ve tekniğini kabul etmek isteğinin yanında geleneksel ve kültürel değerlerden asla taviz vermeyiş net bir gelenek bağlılığını gösterirken, bu isteğin gerçekleşmesinin ihtimalleri oldukça fazla soru işareti barındırdığı halde, Tanzimat sanatçıları için bu düşük olasılık çok büyük bir kaygıya dönüşmez. Öte yandan yazarlar oluşturmak istedikleri tabloyu anlatırken, genel olarak bu iki farklı yaşam tarzının içine birbirine zıt iki tip koyarak ikisi arasında bir karşılaştırma yapmış ve kendi fikirlerini yansıtmaya çalışmışlardır. Ahmet Mithat Efendi, bu noktada en önemli yazarlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserlerinde Batılılaşma olgusunun doğru ve yanlış bağlamlarda sınırlarını belirtmeye çalışan yazar, her iki durumun da örneklerini teşkil eden tipleri oluştururken arka plana da gayrimüslimleri yerleştirir ve yanlış Batılılaşma ile gelenekten kopuş olguları doğrultusunda taşımakta olduğu endişeleri genel bir çerçeve ile okuyucusuna yansıtır. Sahip olduğu Osmanlıcı görüşlerini

romanlarına da oldukça belirgin biçimde kullanan Ahmet Mithat Efendi, savunduğu değerleri zedeleyen unsurları, Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan bütün milletler için tehlikeli bulmaktadır. Bu durum ise onun romanlarına oldukça çeşitli tiplerin varlığıyla yansımıştır. “Ahmet Mithat Efendi'nin yanlış Batılılaşma veya Alafrangalığı Türk/Müslüman Osmanlılar için olduğu kadar gayrimüslim Osmanlılar için de tehlikeli gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim onun birçok romanında, Râkım Efendi, Resmi Efendi, Nasuh vb. gibi yerli değerlerine bağlı doğru Batılılaşmış tiplerin mukabili Gayrimüslim kişilerin yanında Felâton Bey, Sururi Efendi, Senai gibi tiplerin mukabili sayılabilecek olan gayrimüslim alafranga kişiler de vardır” (Aktaş, 2010: 61). Osmanlıcı görüşleri dolayısıyla gayrimüslimleri dışarıda bırakmayan Ahmet Mithat Efendi, temelinde İslâm epistemolojisinin var olduğu gelenek bağlılığını onlar içinde faydalı görmüş ve romanlarında “öteki” olarak gayrimüslimleri değil daha çok alafranga yerli tipleri kullanmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin ilk basımı 1876 yılında yapılan *Felâton Bey ile Râkım Efendi* adlı romanı bu konularda iyi bir örnek sayılabilir. Roman hem Râkım Efendi'nin ve Felâton Bey'in mukabili sayılabilecek gayrimüslim tipleri barındırmakta ve bu neticede İdeal Osmanlı tipi ile yerli öteki tipin mukayesesi hem yerliler hem de gayrimüslimler etrafında şekillenmektedir. Alt zemininde İslam epistemolojisine mutlak bir bağlılığın var olduğu bu roman, yazarın fikirleri bağlamında oldukça net göstergeler barındırmaktadır.

Felâton Bey ile Râkım Efendi Romanının ana ekseni, zengin ve alafranga bir mirasyedi olan Felâton Bey'in yaşamaya çalıştığı Batı tarzı hayat karşısında geleneksel ve kültürel değerlerinin yitimi neticesinde bocalayışı ve tükenişi ile yoksulluktan gelen ve sahip olduğu kültürel değerlerden asla ödün vermeyen Râkım Efendi'nin ideal yaşamının karşılaştırılması üzerinden şekillenmektedir. Bu noktada Râkım Efendi ideal bir tip olarak kurgulanmasına karşın Doğu ile Batı'nın oluşturacağı bir terkinin savunuculuğundan farklı olarak Doğu'nun değerlerine mutlak bağlılığın simgesi halini almaktadır. “Râkım Efendi'nin eğitiminin de, dünya görüşünün de temelini İslami ilimlerin oluşturarak müspet ilimlerin sınırlarını belirlediğini görüyoruz. Batıcı bir eğitimin ancak ve ancak böyle mutlak bir metnin ya da mutlak İslami ilimler gölgesinde ve denetiminde edinildiğinde zararsız kalabileceği, mutlak bir metne eklenebileceği, bu hâliyle de bir gencin eğitiminin ikincil bir parçası olabileceği söyleniyor” (Parla, 2018: 32). Böylelikle fikirsiz anlamda romanın bir İslami bağlılık içerdiği açıktır. Fakat Ahmet Mithat Efendi bununla da yetinmez. İslami değerler üzerine oturtulmuş geleneksel bağlılıkların korunması durumunda oluşacak tablonun Batılı insanların gözünden de ideal bir biçim oluşturacağını belirtmek ister. Bunu yaparken de yine ideal tip olarak kurguladığı Râkım Efendi'yi kullanarak, Batı'yı temsilen romana yerleştirdiği

düşünülebilecek kişilerde Râkım'a karşı hayranlık ve saygı gibi durumlar oluşturur. "Râkım Efendi'de muvaffak olmak için gerekeni yapmaya hazır akıllı insanın zaferleri birbirini takip eder. Ders verdiği İngiliz kızları ona âşıktır. Beyoğlu'nda bir Frenk metresi vardır" (Tanpınar, 2017: 450). İngiliz kızlar ona âşık olmakla birlikte anne ve babalarında da yine Râkım'a karşı büyük bir sevgi ve saygı görülmektedir. Bahsi geçen Frenk metresi yani İngiliz Ziklas ailesinin piyano hocaları Fransız kadın Madam Josephino'nun da Râkım'a karşı aşk ve hayranlığı da söz konusudur. Romanın diğer yüzü olan Felâton Bey'e bakıldığında ise Râkım Efendi'ye karşı oldukça olumlu ve samimi duygular barındıran roman kişilerinde Râkım'a duyulan olumlu hislerin tam tersi olarak büyük bir nefret ve aşağılamaya dönüştüğü görülmektedir. Bu noktada ise söz konusu iki karakterin yaslandığı değerlerin önemi kendini gösterir. Söz konusu değerler, bir tarafta geleneksel değerleriyle bağını yitirerek yozlaşmaya sürüklenmiş Felâton Bey'in, romandaki Batılı insanların gözünde de nefret uyandırması, diğer tarafta ise yer yer oportünist tavırları ve karda yürüyüp izini belli ettirmeyen bir tip olmasına rağmen Râkım Efendi'nin geleneksel değerlerine ve buna dayalı olarak İslam epistemolojisine bağlılıktan vazgeçmemesinden dolayı aynı insanların hayranlığını kazanması ile şekillendirilerek romana yön vermektedir.

Kültürel Dejenerasyon Karşısında Koruyucu Kalkan Olarak "Geleneğe Bağlılık" ve "İslam Epistemolojisi"

"Batılılaşma" kavramı Tanzimat ile birlikte toplum üzerinde etkisini oldukça güçlü bir şekilde hissettiren bir hareket olarak göze çarpar. Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın üstünlüğü karşısındaki gerilemesi ile ordu merkezli olarak başlayan bu karmaşık süreç, Tanzimat ile birlikte resmiyet kazanarak hemen her alanda etkisini hissettirmeye başlamıştır. Bu noktada toplumun asırlar boyu süregelen geleneksel değerleri ile Batılılaşma unsurunun getirileri arasında bir ikilem kendini gösterir.

Türk Batılılaşma hareketleri görünüşte, kültür alanlarında bile pratik ve teknik bir takım yenilikler ihtiva ederse de bu, aslında, mevcut kıymet hükümleriyle Batı'nın bize göre yeni olan değerlerinin karşı karşıya gelmesi demektir. İster iddia edildiği şekilde sadece bir takım aydınlar ve idareciler, ister halk kesimi tarafından olsun, birbirinden ayrı iki değer, iki değerler sisteminin karşılaştırılması ve sonucunda tercih ve kabullerde bulunulmasıdır (Okay, 2015: 12). Bu bağlamda söz konusu değerler karşılaştırmasının bir noktadan sonra değerler çatışmasına dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu çatışma ise, daha çok Batı'dan neyin alınıp neyin alınmaması yönünde gelişmiş ve geleneksel değerler üzerinde birçok karşıt unsur barındıran salt Batılılaşmanın getireceği kültürel yozlaşmanın yol açacağı

olumsuzluklarla karşılaşmama açısından Tanzimat yazarlarını ortak bir paydada birleştirmiştir. Sahip olunan Doğu değerleri ile alınmaya çalışılan Batı değerlerinin taban tabana zıt altyapılarla oluşmasının Tanzimat sanatçıları tarafından yeterince kavranamamış olmasının da sebebiyet verdiği üzere yazarlar, bu noktada ortak bir çözüm yolu tercih eder. Bu çözüm ise kendisini Batı'nın yalnızca ilim ve tekniğinin alınmak istenmesi ile Batılılaşma olgusunun getireceği her unsur karşısında geleneksel değerlere ve İslam epistemolojisine sıkı sıkıya bağlılık şeklinde gösterir. Batılılaşmanın getireceği kültürel dejenerasyon karşısında yazarlar, Doğu medeniyetlerinin genelini temel anlamda beslediği İslam epistemolojisine dayalı olan bir gelenek bağlılığını adeta koruyucu kalkan olarak kullanmışlardır.

İslam epistemolojisi; İslam bilgi kuramı ya da İslâmî bilgi anlayışı anlamlarına gelmektedir. Bu tanımlama da bilginin doğası, kaynağı, özneliği, nesneliği, sınıflanması, faydalı ve faydasız bilgi dalları, bilmenin imkânı ve bilginin kazanılması gibi çalışmalarını kapsamaktadır. Bu anlamda İslam epistemolojisi sadece kuramsal bir çalışma zeminini olmasının yanı sıra bireyin düşünce ve davranışı ile toplumsal etkileşimi arasındaki ilişkiyi de içine alan bir disiplin olmaktadır. Çünkü epistemoloji en genel anlamıyla toplumsal bir dünya görüşünü yansıtan entelektüel bir üründür. Bu ürün bilginin farklı dallara ayrılmasında ve eğitim kurumlarında bireyin ve toplumun kültürel inşası konusunda anahtar bir rol üstlenmektedir (Tağman, 2014: 72). Bu noktada İslam epistemolojisi Tanzimat romanı açısından önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu dönemde toplumun ve kimliğin inşa süreçlerinde beslenen temel kaynak olan bu unsur, yine dönemin esas meselelerinden olan Doğu–Batı ikileminde ki ideal kanadın alt zeminini de oluşturmuştur. Topluma ve bireye varoluşsal anlamda yön verecek olan İslami epistemoloji, *Felâatun Bey İle Rakım Efendi* romanında ideal olanın yansıtımı noktasında Ahmet Mithat Efendi'nin bağlı olmak istediği temel kaynaktır. Nitekim İslam epistemolojisinde “bilginin sınıflandırılması zihinsel bağlamda (Allah merkezli gerçekçilik, evrenin bütünlüğü ve hiyerarşisi, bilginin bütünlüğü) ve toplumsal bağlamda (ilahi yasaya göre yönetilen toplum) olmak üzere iki temel dayanak üzerinden yapılmaya çalışılmıştır” (Tağman, 2014: 73). Romana daha çok bir eğitim aracı olarak yaklaşan Ahmet Mithat Efendi için romanda söz konusu sınıflandırmanın ilkelerine bağlı bir yaklaşım sergilemiştir demek mümkündür. Romanda geleneğe ve İslami epistemolojiye bağlılığın en belirgin taraflarından birisi, Râkım Efendi'nin her hangi bir inanç kaygısından dolayı gerilimlere ve buhranlara kapılmayan bir tip olarak resmedilmesiyle belitilebilir. Modern ve çağdaş bir Müslüman imajı ile oluşturulan Râkım Efendi için romanı felsefi açıdan zayıf bulan Tanpınar, “uykusuz tek bir gecesi yoktur” (Tanpınar, 2017: 450) demektedir. Bu durumun nedenlerinden biri gelenek ve İslami epistemolojiye bağlılık olarak

gösterilebilir. “Modernleşmiş Müslümanın ruhundaki gerilimin kaynağı modernizmin İslâm dünyasında boydan boya yayılmasına izin veren tarihsel sürecin sonunda geleneğe bağlılığı ve geleneğin derinliklerindeki kökleri zayıflamış bulunan İslâm Ümmeti’nin bir bölümü üzerinde modern dünyanın yaptığı güçlü etkidir” (Nasr, 1984: 47). Râkım Efendi ve yazarın romanda idealize ettiği toplum bu doğrultuda her türlü sıkıntıdan gelenek bağlılıkları sayesinde arındırılmış bir biçimde okuyucuya sunulmuştur. İslam epistemolojisinin kaynaklık ettiği geleneğe bağlılığın bu güçlü etkisi roman boyunca kendini göstermektedir.

Bahsi geçen bütün hususların yansıtımı çerçevesinde *Felâatun Bey ile Rakım Efendi* oldukça net çizgilere sahip olan bir romandır. Romanda Ahmet Mithat Efendi iki karşıt karakteri Batılılaşma çerçevesinde mukayese ederken Türk romanında ilk kez züppe tipini kurgulamakla birlikte ideal tipin sahip olduğu yaşamın zeminine tamamen İslami terbiyeyi oturtmuştur. Yenileşme fikrinin odağında asla geleneksel değerlerden taviz vermemek düşüncesini romana temel unsur olarak yerleştiren yazar, bu değerlerin korunması ve yitimi bağlamında iki farklı biçim ortaya koyar. “Ahmet Mithat Efendi’nin *Felâatun Bey ve Rakım Efendi*’si yanlış batılılaşmayı “züppe” tipinde temsil eden ilk romandır. Yerli kalarak yenileşmeyi bilen Rakım Efendi, cahilce taklit eden, Batılı hayat biçimlerinin görüntülerinde kalan Felâatun Bey’in alternatifidir. Rakım Efendi yeni, neşeli ve kendine yeten bir şehir hayatı kurmayı başarır” (Narlı, 2019: 21). Bu noktada yazar, Râkım Efendi’yi adeta gelenek bağlılığı sayesinde İslami bir terbiye ile Batılılaşma probleminin olumsuz ışığından kurtuluşun sembolü haline getirmiştir. Nitekim romanda da sıklıkla bunun vurgusunun yapıldığını görmek mümkündür. Yazar Râkım Efendi’yi, Batı’yı bilmesine rağmen değerlerinin kaynağını esasen Doğu’nun mistik kökenlerinden alan bir kahraman boyutuna ulaştırır. Bu çerçevede Romanda Mr. Ziklas’a karşı Râkım Efendi’nin söylemiş olduğu:

Estağfurullah Mr. Ziklas. Menfaati bu kadar ayrıntısına kadar düşünmek belki Avrupalılarda varsa bile Osmanlılarda yoktur. Baş üstüne yarın gelirim (Ahmet Mithat Efendi, 2019: 135).

ifâdesinde de değerlendirilebileceği üzere Râkım Efendi aslında romanda Doğu ve Batı arasında vücut bulmuş bir sentezin değil, tamamen Doğu’ya bağlılığın göstergesi hâlini almaktadır. Râkım Efendi, Avrupa’yı ve insanlarını “menfaat” kavramı üzerinden suçlayıp Osmanlı ve Doğu toplumlarında bunun olmadığını belirterek Osmanlı kimliğine olan bağlılığını kesin bir çizgi ile ortaya koyar. Fakat bu durum kendisinin bunu ne kadar başarabildiği konusunda tartışmalara yol açar. Nitekim Râkım Efendi’nin kapitalist unsurlar taşıdığını ve yer yer oportünist tavır alabildiğini görmek mümkün olsa da bu durum, Doğu ve Osmanlı kimliğinden sapmak amacının değil,

Ahmet Mithat Efendi'nin pragmatist ve konjonktürel düşüncelerinin birer ürünüdür. Yazar Râkım Efendi'yi kurgularken Doğu ve İslami kimliğinin yaratımı hususunda bu düşüncelerinden sıyrılmamış olsa da Râkım Efendi için yazar tarafından geleneğe bağlı bir tip olarak çizilmiştir demek yerinde olacaktır. Râkım Efendi, Batı'yı iyi sayılabilecek bir derecede bilmesine rağmen roman boyunca karşısında konumlandırılan Felâton Bey ile karşılaştırıldığında da görüleceği gibi; Felâton Bey'in kültürel değerlerinden saparak alafrangalığın yarattığı boşlukta son derece düzensizliklerle savrulmak üzere olan yaşantısına karşı onun hep Doğulu yönünün ön planda olduğu görülür.

Felâton Bey'de Râkım Efendi'de birer kalem efendisidir. Ama Felâton Bey'in tersine Râkım Efendi "bonvivor" geliriyle yaşayan biri değil, emeğiyle geçinen adam, kalemiyle çalışan işçidir. Hünerli ve çalışkan, tokgözlü ve üretkendir. İşin etkilenme boyutuna gelince: Râkım Efendi, Batı eğitimi almasına rağmen Felâton bey gibi yozlaşmamış, Osmanlı kimliğini yitirmemiş, kısacası fazla etkilenmemiştir. Fizik ve kimya, coğrafya ve tarih, devletler hukuku ve Fransız edebiyatının yanı sıra sarf ve nahif, hadis ve tefsir, mantık ve fıkha da vakıftır. Romanda vurgu bu iki nokta üzerinedir (Gürbilek, 2020: 61). Râkım Efendi'nin ideal yaşamının alt zemininde her zaman İslami epistemoloji ve buna dayalı olarak gelenek bağlılığı ön plana çıkarken Felâton Bey'in de esas problemi söz konusu geleneksel değerleri taşıyor oluşudur. Nitekim Felâton'un oldukça kötü sonuçlar doğuracak olan alafranga ve züppe yaşayış tarzını benimsemesindeki esas etken de İslami terbiyeyi yeterince almamış olmasıdır. Söz konusu unsurlar bütün olarak ele alındığında, Ahmet Mithat Efendi'nin yanlış Batılılaşma olgusu karşısında oluşacak dejenerasyonu önleyebilmek adına İslami epistemolojiyi bir kurtuluş aracı olarak kullanmaya çalıştığı söylenebilir.

Batı Algısı Çerçevesinde Alegorik Figürler "Ziklas Ailesi" ve "Josephino" karşısında İslami Terbiye Yansıtmı "Râkım Efendi"

Tanzimat Dönemi'nde Batı'dan alınan ya da alınmak istenen hususlar, romanlarda yazarlar tarafından oldukça fazla ele alınan ve sınırları çizilen durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Mithat Efendi bu noktada önemli bir isim olarak düşünülebilir. "Ahmet Mithat Efendi Batı'dan alınan pek çok fikre bir oto kontrol uygulamış ve İslami değerler ile Osmanlı hayatının örfi yaşayışına aykırı olan hususları ayıklayarak okuruna sunmuştur. Bu bakımdan ahlakçı ve maneviyatçı yönü ile karşımıza çıkan yazar, roman türünün, milli karakter taşımasını ve yerli hayatımızın renklerini yansıtması gerektiğini savunarak eserlerini oluşturmuştur" (Bayrak, 2016: 35).

Bu durum aynı zamanda onun eserlerinde dikkat çekici bir Batı algısı oluşmasına da dolaylı yollardan etki eder. Özellikle *Felâton Bey İle Râkım Efendi* romanında oldukça belirgin olan bu husus, okuyucunun Batı'ya farklı bir gözle bakmasını sağlamaktadır. Bu bakış açısı ise Doğu'nun Batı'ya üstünlüğü düşüncesinin kaynaklık etmiş olduğu gelenek bağlılığının, Batı üzerinde de bir hayranlık oluşturacağı görüşü ile şekillenmektedir. Böylelikle hem Batı'nın Doğu'ya karşı olan olumsuz ve küçümseyici bakışının önyargılar ile oluştuğunu göstermek hem de Doğu'nun Batı karşısında ki üstünlüğünün Batılılar tarafından da kabul edileceğini anlatmak isteyen bir üslup kendi gösterir. Nitekim romanda Batı, ideal Osmanlı kişisinin yaşamını "öteki" olarak konumlayan bir medeniyet değil, ona hayranlık duymaktan kendini alıkoyamayan bir durum arz etmektedir. Aynı romanda "öteki" olan züppe Felâton Bey'in hem Batı'yı temsilen romana yerleştirilen kişilerin, hem de Osmanlı ve Doğu'nun ideal kanadını simgeleyenlerin ötekisi olması da, her iki tarafı öteki karşısında kısmen de olsa ortak bir payda da buluşturduğundan dolayı bu durumu güçlendirir. Bu doğrultuda Ahmet Mithat Efendi'nin, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanını bu görüşler çerçevesinde oluşturmakla beraber söz konusu yerli unsurları da Batılı gözlerin önyargısına antitez oluşturacak biçimde bir yaklaşım sergilediği düşünülebilir. "İstanbul'da yaşayan ve kendi taklitleri olan alafrangadan çok, alaturka yaşayışı merak eden yabancılara da Mithat Efendi eserlerinde yer vermiştir. İngiliz Ziklas ailesini ve Josephino'yu kendi evinde ağırlaması, onların bilmedikleri Türk evine girmelerini ve âdetlerini görmelerini de sağlamıştır" (Enginün, 2014: 202). Romanda İngiliz bir aile olan "Ziklas Ailesi" ve onların kızlarının Fransız Piyano hocaları "Josephino" isimli kahramanlar, Batı medeniyetini alegorik bir biçimde anlatmak için kullanılmış roman kişileridir. Onların İslam ve Doğulu fikirlerle kendini donatan Râkım'a olan sevgisi ve hatta hayranlığı yazar tarafından Batı karşısında ideal Osmanlı tipinin nasıl görüneceğini vurgulamak için oluşturulmakla birlikte, yine onların tutumu üzerinden Batı'nın Doğu'ya karşı olan önyargısının da Doğu'yu yakından görme ve tanıma neticesinde kırılacağı algısı hissettirmeye çalışılmıştır. Nitekim söz konusu kişilerin alaturka yaşam biçimini tanıdıkça kendi yaşantılarına ait unsurlara göre daha çok beğendiklerini ve hatta bu vesile ile Batılı olan bir takım şeylerden vazgeçmeye başladıklarını söylemek mümkündür. Bu duruma bir örnek olarak romanda Can, Margaret ve Râkım Efendi arasında diyalog şeklinde geçmekte olan:

Can – İngilizce şiirler insana hiçbir ateş vermez. Ben Fransız şiirlerini daha çok severdim, ama artık Türkçe öğrendikten sonra Fransız şiirinden de vazgeçtim.

Margaret – Ben de öyle. Şiir insanın içini yakmadıktan sonra neye yarar. (Ahmet Mithat Efendi, 2019: 69).

şeklindeki ifadeleri ile birlikte yine romanda geçen ve bu defa Fransız kadın Josephino'nun Rakım Efendi'ye söylemiş olduğu:

Vallahi pek hoşuma gidiyor. Râkım sana doğrusunu söyleyeyim mi? Türklerin her hali Avrupa'nın her halinden iyi! (Ahmet Mithat Efendi, 2019: 104).

ifadelerini değerlendirmek mümkündür. Ziklas ailesinin kızları ve Josephino'nun Doğu ve İslam değerlerinin yansıtıcısı Râkım Efendi dolayısıyla alaturka yaşamı yakından tanımaları sonucu sahip olduğu Batılı unsurları bir anda terk ettikleri görülmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin savunduğu yerlilik görüşünün temelinde bulunan İslami epistemoloji çerçevesinde varlık gösteren Doğu ve Osmanlı geleneği, Batı karşısında kültürel açıdan oldukça ileri seviyede düşünülerek okuyucuya yansıtılmıştır. Böylelikle tekrardan İslami değerlerin adeta Batı'nın maddeci yönü karşısında bir sağaltım figürü hâlini aldığı söylenebilir. Öte yandan Ziklas ailesinin kızlarının ikisinin birden Râkım'a olan aşkı, bütün ailenin hayranlığı ve Josephino'nun yoğun sevgisi Ahmet Mithat Efendi'nin İslami terbiye yansıtımının sadece ideale ulaştırmakla kalmayacağı aynı zamanda her daim özenilen Batı'nın gözünde de olumlu bir çerçeve oluşturacağı düşüncesini göstermektedir. Batı medeniyetini alegorik biçimde temsil eden bu kişiler, Râkım'a böylesine hayran olup, İslami değerleri ve yerlilik özelliklerinden yoksun Felâton Bey'e nefret duymakla beraber onun gülünç durumlarından da eğlenmektedirler. Bu bağlamda Râkım'ın ideal kişiliği de onlara yansıtılırken, yazar tarafından Râkım'ın yukarıda da bahsedildiği gibi “karda yürüyüp izini belli ettirmeyen” tarafı da olduğu halde onun bu yönünden ziyade sürekli olarak Doğulu ve yerli kimliği ile şekillenen yönleri kullanılmaktadır. Öte yandan yazarın, Râkım Efendi'ye Hafız'ın beyitlerini kullandırması da dikkat çekicidir. Râkım Efendi, Ziklas'ların kızlarına Hafız'ın beyitlerini okuduktan sonra Can ve Margaret'te yoğun bir Doğu ilgisi görülür ve şiirin büyüme kapılan kızlar, şiirde geçtiği gibi Râkım'a karşı olan aşk duygularını büyütmeye başlarlar. Ahmet Mithat Efendi dönemindeki diğer romancıların ele aldığı yerli kişideki “Bovarist” izleri tam tersine çevirerek bu etkiyi İngiliz kızları üzerinden yapar. Bu noktada yazarın, Batı karşısında Doğu ve İslami epistemoloji mutlaklığının üstünlüğünü vurgulamak istediği açıktır. “Okuduğu kitaptan etkilenip gerçekle bağını yitiren bir Türk kızı değil, bir İngiliz kızıdır. Üstelik kapılma Doğu'dan Batı'ya değil Batı'dan Doğu'ya doğrudur. İstanbul'da yaşayan İngiliz ailenin kızları Can ile Margaret, Türkçe öğretmenleri Râkım Efendi'nin etkisiyle Doğu edebiyatına, özellikle de Hafız'ın eserlerine merak sarmışlardır. Bu etki yüzünden tiyatro ya da baloya gitmek yerine evde kalıp Türkçe ve Fransızca kitap okumayı tercih ederler. Dahası, kızlardan Can Hafız'ın dizeleri yüzünden kara sevdaya düşmüş, Râkım Efendi'ye karşılıksız aşkla bağlanmıştır. Kuşkusuz burada Doğudan Batıya doğru olan sürükleniş tersine çevirme, Doğu'yu bir etkin kaynağı, cazibe

merkezi kılma gayreti vardır” (Gürbilek, 2020: 40,41). Bu bağlamda söz konusu bu unsurlar, yazarın İslami değerleri korumak neticesinde Doğu’yu Batı’ya üstün kılma gayretinin ürünleridir. Roman kişileri alegorik bir şekilde değerlendirildiğinde, İslami epistemolojiye bağlılık ile donatılmış olan Râkım Efendi’ye karşı Batılı kişilerin duymuş olduğu hayranlık ve onun peşinden sürükleniş, Ahmet Mithat Efendi’nin geleneksel değerleri koruma gayretini ve Doğu’nun mistik ve kültürel özelliklerinin Batılıların hayranlığını kazanabilecek kadar Batı’dan üstün olduğu düşüncesini okuyucuya yansıtmaktadır.

Felâton Bey’in İslami Epistemoloji Yoksunluğu Önünde “Batı Medeniyeti”

Felâton Bey ile Rakım Efendi romanı, Ahmet Mithat Efendi’nin diğer birçok anlatısında da olduğu gibi temelde iki olay örgüsü üzerine kurulmuştur. “Ahmet Mithat Efendi’nin hikâye ve romanlarında olay örgüsü, sadece bir maceranın üzerine kurulmaz. Birden çok kahramanın macerası, birbirinin içine geçecek şekilde düzenlenir. Birden çok metin halkası, bazen tek başına bir hikâye teşkil edecek metin halkaları, çekirdek bir hikâye veya olay etrafında birleşir. Realist ve natüralistlerden gelen bir dikkatle kahramanların yetiştiği ve bulunduğu çevre ile karakterleri arasında ilgi kurulur” (Gariper, 2015: 64). Bu kurgu dolayısıyla yapmak istediği karşılaştırmayı daha rahat bir şekilde veren yazar, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında da Doğu geleneklerini temsil eden Râkım Efendi çerçevesinde gelişim gösteren olay örgüsünün yanına epistemolojik açıdan eksiklikleri bulunan Felâton Bey etrafında gelişen olaylar silsilesini de eklemiştir. Felâton, romanda tam anlamıyla İslami terbiyeden yoksun kalmış ve Doğu kültüründen uzaklaşarak Batı özentiliğinin yozlaştırdığı bir tip olarak okuyucuya sunulmuş ve adeta epistemolojik yitimi sembolize eden bir ifade tarzına dönüşmüştür.

Yunanca bilgi anlamına gelen “episteme” ve söz, akıl, bilim, açıklama, teori anlamlarına gelen “logos” sözcüklerinin birleşiminden oluşan ve bilgi kavramının doğrudan doğruya kendisiyle meşgul olan epistemoloji, birçok felsefi disiplinin temelinde yer alır. Çünkü çoğu felsefe disiplininin sistematik kavrayışlarla dayandıkları ilke ve kabuller, ancak epistemolojik olarak oluşturulup temellendirilebilirler (Cevizci, 2017: 125, 126). İslam dini ve felsefesinin sahip olduğu ilke ve koşullar ile temellenen İslam Epistemolojisi, romanın ötekisi olan Felâton Bey’in hiçbir düşüncesi, fikri ve davranışına yansımamaktadır. Üstelik Felâton Bey’in romanın sonuna doğru iyice belirginleşen acizliklerinin temelinde de bu yansımama durumu vardır. Yazar bu sayede İslami epistemolojiden yoksunluğun doğuracağı olumsuzluklardan duyduğu endişenin kurgusunu oluşturmuştur. Nitekim romanın sonunda hüsrarla karşılaşan Felâton

Bey'in yaşamı genel bir çerçeve ile değerlendirildiğinde hiçbir eyleminin Ahmet Mithat Efendi'nin gözündeki Doğu ve İslami yaşayış tarzı ile örtüşmediği gözlemlenebilmektedir. "Felâton Bey tembel biridir; çalıştığı kaleme haftada sadece üç saat uğramaktadır; o da çene çalmak, serüvenlerini anlatmak için. Babasının ayda yirmi bin kuruşu bulan iradına güvenmektedir. Gösteriş meraklısıdır: yeni kitaplar alınır, ciltlenir, kitaplığa konur ve orada kalır. Bilmediği konularda ukalalık eder. Alabildiğine müsriftir: lüks oteller, kumar, Kâğıthane sefaları..." (Naci, 2017: XVIII). Bu bağlamda Felâton Bey'in olumsuz yaşam biçimi, yazarın epistemolojik yitim neticesinde varlık bulacağını düşündüğü yozlaşmayı somutlaştırma çabasıdır. Öte yandan yazar, Felâton Bey'i kalitesiz yaşam tarzı üzerinden verirken onun karşısına bir de Polini gibi her türlü ahlaki değerden yoksun ve servet avcısı bir Fransız kadını çıkarır. Polini, bu özellikleri ile romanda adeta Batı'nın madde bataklığına saplanmış ve her türlü maneviyattan uzak tarafını sembolize etmektedir. Nitekim Ahmet Mithat Efendi, Felâton Bey'in İslami terbiye yoksunluğu dolayısıyla Polini'ye yoğun derecede ilgi göstererek iyiden iyiye bataklığa sürükleniş vurgusu ile salt Batılı değerler karşısında bütün maneviyatı kökten yok saymanın doğuracağı olumsuzlukları dile getirmek ister. Romanda geçmekte olan:

Bir gece nasılsa, Felâton Bey'in oyunda zarı müsaade etmez. Zira beş on gündür zarı hep uygunsuz geliyordu. Sevgilisi Matmazel Polini üstüne düşüp ısrar etmemiş olsaydı belki birkaç gün için oyuna ara verirdi. Ama Matmazel Polini mutlaka oyun salonunda bulunup –ağızdan çıktığı şekliyle– Felâton Bey'in metresi olmak övüncünü herkese göstermek istediğinden onun ısrarı üzerine devam mecbur oluyordu.
(Ahmet Mithat Efendi, 2019: 113.)

şeklindeki ifadelerde görüleceği üzere bir bataklığa sürükleniş söz konusudur. Felâton Bey her ne kadar geri çekilmek istese de metresi Polini buna müsaade etmemektedir. Bu durum Batı'nın madde bataklığı doğrultusunda oluşan yozlaşmaların da aynı şekilde değer ve terbiye yoksunluğu sonrası insanı içine çekişinin ve engel olamayıp ısrarla sürüklenişin yansımasıdır. Yazarın görüşünde Batılılaşmanın yanlışlığından dolayı içine düşülen durum, gülünçlük ve yok oluşa sürüklenmekten öteye gitmeyecektir. Bu felaketten kurtuluşun tek yolu ise İslami epistemolojiye sıkı sıkıya yaslanmaktan geçer. Değer yargılarından ödün vermedikçe Batı'nın madde çukuru asla kişiyi içerisine çekemeyecek ve hatta Batı karşısında da kişi daha üstün bir konuma erişecektir. Nitekim yazar, Râkım Efendi özelinde oldukça somut bir çerçevede bu hususu okuyucuya sunmaktadır. Felâton Bey ise yine Râkım'ın tam karşıtı biçimini almakta olduğundan, hem Batılı unsurların oyuncağı haline gelerek kendi yerliliğini tamamıyla yitirmiş hem de çevresindeki bütün kişilerin nefretini kazanarak ötekileşmiştir. Esas dikkati çeken nokta ise bu ötekileşmenin hem

Doğu hem de Batı karşısında yaşanmasıdır. Nitekim Felâtun Bey, bu alafranga özentiliği neticesinde sadece Doğulu insanlar önünde değil aynı zamanda Batılı kişiler içinde istenmeyen bir hal almıştır. Hem Râkım Efendi hem de alafranga yaşamın romandaki gerçek temsilcileri olan Ziklaslar ve Josephino, Felâtun Bey'den haz etmemektedir. Hatta özellikle romandaki Avrupalı gayrimüslim insanlar Felâtun Bey'in gülünç durumlarından yer yer istifade ederek kendilerine eğlenceler çıkarabilmektedirler.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Batı'nın maddeci yönünün açacağı telafisi zor olan durumlara karşı tek kurtuluş yolunun İslam epistemolojisine mutlak bağlılık ve gelenekten taviz vermemek olması, romanın temelini oluşturmaktadır. Söz konusu durum yazar tarafından yanlış Batılılaşma bağlamında sağaltım nesnesi olarak kullanılırken, olması gereken ya da olması beklenen durum da Râkım Efendi üzerinden okuyucuya sunulmuştur. Yine bu noktada bir karşılaştırma yapıldığında görülecektir ki Batılı unsurlar Felâtun Bey'e verdiği zararı Râkım Efendi'ye verememektedir. "Felâtun'un da Râkım'ın da birer Fransız metresi var. Felâtun'un ki şarkıcı bir aktris, Râkım'ınki bir piyano hocası. Birincisi gözü parada, Felâtun'a hiçbir bağlılığı olmayan, hileli kumarda onu yoldurmaya çalışan profesyonel bir erkek avcısı. İkincisi Râkım'ı seven, ondan para beklemeyen (zaten Râkım'da para yedirecek göz nerede?), gerçek bir dost" (Moran, 2015: 50). Bu durum sadece verilebilecek örneklerden birini oluştururken ortaya çıkan tablonun altında yatan zeminin geleneksel bağlılıktan meydana geldiğini söylemek mümkündür. Bir tarafta yerlilik ve millilik unsurlarında asla taviz vermeyen Râkım Efendi'nin ideal yaşamı ve Batılıların dahi ona olan hayranlığı anlatılırken diğer tarafta hiçbir gelenek kaygısı taşımayan Felâtun Bey'in aynı medeniyet karşısında düştüğü türlü sıkıntılar baş göstermektedir.

Sonuç

Tanzimat Dönemi romanlarının ana temasını oluşturan yanlış Batılılaşma olgusu, Ahmet Mithat Efendi'nin de eserlerinde sıklıkla işlediği bir konudur. *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* romanı da bu bağlamda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Yazar söz konusu eserde iki olay örgüsü ve roman başkişisi üzerinden hareket ederek ideal olan ve olumsuz olan iki unsur ortaya koymuştur. Ayrıca söz konusu durumu sadece okuyucuya anlatmakla kalmaz, aynı zamanda roman içinde her iki kişinin de Batı gözünde nasıl görüneceğini de vurgulamak ister. İdeal olanın fikir ve düşünce zeminine İslam epistemolojisini oturtmakla beraber öteki olarak ele aldığı züppe ve alafranganın alt zeminine de epistemolojik bağlılıktan yoksunluğu koyar. Söz konusu her iki unsuru da değerlendirirken ele aldığı ideal tip olan Râkım Efendi üzerinden İslam epistemolojisi ve Doğu

geleneklerine mutlak bağlılığın Batı nazarında da etkili olacağı ve onların hayranlığını kazandıracağını ortaya koymaya çalışır. Diğer tarafta ise Felâton Bey üzerinden söz konusu değerlerin yitirilişi neticesinde Batı maddeciliğinin oluşturduğu felaket uçurumuna yaklaşımı göstermekten de geri kalmaz. Bu doğrultuda yanlış Batılılaşma karşısında bir koruyucu kalkan hâlini alan İslami epistemolojinin temellerine bağlılık ve buna dayalı olarak Doğu'nun Batı'ya karşı kültürel ve manevi üstünlüğü roman düşüncesinin ana dayanağı haline gelmiştir. Nitekim romanda yazar tarafından oluşturulan alafranga ve Batı yaşamının temel temsilcilerinin görüşleri de bu durumu desteklemektedir. Öte yandan Batı'yı temsilin sembolü olan roman kişilerine yine ideal tip olan Râkım Efendi üzerinden İslami epistemolojinin temelinde olduğu Doğu gelenekleri ile alaturka yaşam tanıtılır ve yazar onları bu unsurlara hayran bırakır. Bu noktada da Batı'nın Doğu'ya karşı olan önyargısının gereksiz olduğunu belirtmekle beraber her ne kadar sistemli bir şekilde olmasa da Batı'nın oryantalist bakış açılarına cevap niteliğinde bir durum oluşturur.

Kaynakça

Ahmet Mithat Efendi (2019). *Felâton Bey ile Râkım Efendi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

AKTAŞ, Şerif (2010). "Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Yerli Gayrimüslimlerin Alafrangalığı Meselesi". *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, 1: 59 - 67.

BAYRAK, Özcan (2016). *Sorularla Yeni Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kesit Yayınları.

CEVİZCİ, Ahmet (2017). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Say Yayınları.

ENGİNÜN, İnci (2014). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839 – 1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

GARİPER, Cafer (2015), "Yenileşmenin Başlangıcı ve Öncüleri". *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839 – 2000* (Ed. Ramazan Korkmaz). Ankara: Grafiker Yayınları.

GÜRBİLEK, Nurdan (2020). *Kör Ayna Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları.

MORAN, Berna (2015). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

NACİ, Fethi (2017). *Yüz Yılın Türk Romanı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

NARLI, Mehmet (2019). *Roman Ne Anlatır*. İstanbul: İz Yayıncılık.

NASR, Seyyid Hüseyin (1984). *İslam Ve Modern İnsanın Çıkmazı* (Çev. Ali Ünal). İstanbul: İnsan Yayınları.

OKAY, Orhan (2015). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

PARLA, Jale (2018). *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

TAĞMAN, S. Ertan (2014). “İslam Epistemolojisi Üzerine Bir İnceleme”. *Dört Öge Dergisi*, 6: 71 – 86.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2017). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.